

Jan Sokol

*Z ů s t a t
n a z e m i*

Rozhovory
nad **BIBLÍ**

Vyšehrad

Rozhovory
nad **BIBLÍ**

Jan Sokol

*Z ů s t a t
n a z e m i*

Rozhlasové
rozhovory
o biblických
textech
vedl s autorem
Petr Vaďura

Vyšehrad

Tato kniha vychází
s laskavým souhlasem
rozhlasových stanic

© Petr Vaňura, 2008

ISBN 978-80-7021-900-3

Obsah

Starý zákon

Dvojitá zpráva o stvoření	11
Kain a Ábel	26
Potopa a babylonská věž	37
Abraham	49
Jákos	60
Josef	71
Exodus	80
Zákon	93
Jozue a Soudců	103
Království a král	113
Proroci	123
Poxilní židovstvo	132

Nový zákon

Zvěstování a početí	145
Vystoupení Jana Křtitele	150
Pokušení na poušti	156
Milujte své nepřátele	161
Spása	167
Otčenáš	175
Marnotratný syn	181
Lazar a boháč	188
Univerzalita spásy	193
Samospravedlnost	199
Odpuštění	205

Zacheus	213
Slepota	218
První a poslední	224
Květná neděle	230
Ježíš a přistižená žena	236
Ježíšovi nepřátelé	243
Ten na kříži je král?	250
Mučednictví	256
Odpuštění hříchů	262
Kázání v Athénách	268
Vzkříšení	274
Vlastní přirozenost a život z Ducha	280
Otroctví a bible	286
Utrpení pro víru	291
Manželství	297

Starý zákon

Dvojitá zpráva o stvoření

Není téma stvoření dnes poněkud odtažitě a neaktuální?

Kdepak. To nikdy nemůže být odtažitě téma, protože ať si myslíme, co chceme, my na tomto stvořeném světě žijeme, závisíme na něm a zároveň do něho sami patříme. Je spíš na pováženou, jak málo si toho všímáme. Je přece velký rozdíl, zda se na svět díváme jako na něco podezřelého nebo dokonce špatného, anebo zda je to pro nás Boží dar. A o tom právě mluví příběh stvoření.

Pojem stvoření ale působí dnes jako slovo z dávných dob.

To je pravda, to slovo je velmi staré a i v bibli se vyskytuje vlastně jenom párkrát. Biblická představa stvoření světa ale patří mezi ty zásadní novinky, které Židé začali chápat úplně jinak než ostatní.

V čem je ta jinakost? Jak to říkali ti ostatní?

Všechny staré kultury si vznik světa nějak představovaly. Většinou tak, že určitá božstva upravila pro člověka místo, kde může žít: oddělila třeba nebe od země a v mezeře mezi nimi vzniklo místo pro člověka. Jenže i ta božstva byla ve skutečnosti součástí světa, který tu odjakživa byl, a jen ho nějak upravila. Teprve bible ale radikálně řekla, že úplně celý svět se vším všudy, biblicky řečeno nebe a země, jsou Boží dílo, přičemž předtím tu nebylo nic.

To znamená, že mytologie a náboženství neřeší otázku vzniku hmoty?

Náboženství nejsou teorie, čili nikdy nic neřeší, a o hmotě se tehdy neuvažovalo. Stará náboženství většinou vycházejí z té celkem přirozené představy, že tu vždycky něco bylo a do toho nějak

vstoupili bohové nebo bůh. Biblická představa úplného počátku, „stvoření z ničeho“, se zdála podivná nebo dokonce absurdní – a to až do té doby, kdy vědci začali mluvit o „velkém třesku“. Tím se vlastně vrátili k biblické představě vzniku světa.

Biblická zpráva o stvoření v Genesis 1 začíná slovem: „*Na počátku*.“ Mě ale vždycky napadala taková trochu všetečná otázka: „No a co bylo předtím?“

Na tuhle otázku odpovídá svatý Augustin, že chystal peklo pro ty, kdo se všetečně ptají. Otázka je to jistě přirozená a i věda to takhle do nedávné doby vždycky brala. Jako kdyby svět byl v jistém smyslu věčný. Bible to tak ovšem nevidí. Říká, že věčný je jen Hospodin, kdežto svět začal a také jednou skončí. A nemyslí to tak, že by se jen nějak přeměňoval, ale prostě předtím opravdu nebyl a potom patrně také nebude.

Lze tedy pochopit, co bylo v tom stavu před světem?

Těžko, protože svět je pro nás úplně všechno a cokoli si představíme, je zase nějaký svět. I tento svět nás přesahuje a chybí nám nadhled, protože v něm žijeme. Jako si dítě neumí představit, že tu bylo něco dřív, než se narodilo, tak i my lidé máme představu, že tak, jak to my známe, to tu muselo být vždycky. Bible však říká, že tak to není – a kupodivu to dnes říká i kosmologie.

Uvedl jste velký třesk jako teorii, která koresponduje s biblickou zprávou o stvoření. Zkuste to víc rozvinout.

Předně musím zdůraznit, že biblická zpráva o stvoření není žádná teorie. Jejím cílem není vysvětlit počátky světa, nýbrž sdělit něco jiného, k tomu se zde ještě dostaneme. Oběma pohledům je ale společná myšlenka, že všechno, co je, má nějaký počátek a před ním nebylo nic; jakkoliv si to člověk neumí představit.

Jedním okamžikem tedy všechno začalo a o nějakém předtím...

... není možné rozumně mluvit. Existují samozřejmě různé varianty počátku nebo velkého třesku, ale o nějakém před se hovořit nedá, a to z jednoduchého důvodu: „počátek“ tu znamená počátek

světa a s ním ovšem také času. Oběma pohledům je tedy společné i to, že čas není nějaká nekonečná časová osa, „na níž“ se všechno odehrává, jak si to představoval Newton, ale že i čas nějak začal – a patrně také skončí.

Co znamená slovo stvoření?

Bible pro ně má zvláštní slovo, sloveso *bará*, vyhrazené pouze pro tento jeden Boží čin. *Bará* znamená stvořit, a to ve velmi silném významu. Nelze je použít třeba o sochaři, který dělá sochu, nebo o člověku, který něco vyrábí. Znamená totiž něco velice paradoxního: udělat něco z ničeho.

O stvoření se různě zmiňují i další biblické texty, např. Žalm 74, kniha Jób nebo Izajáš. Ale soustavný výklad, kde je stvoření hlavním tématem, je jen na začátku knihy Genesis. V porovnání s celkem Písma je to velmi malá plocha. Proč je umístěna na počátek bible?

To určitě není náhodou. Nestojí tam jen proto, že jím celé vyprávění o světě a o izraelské historii logicky začíná. Je to zároveň jakési vstupní prohlášení, které předkládá hlavní biblická témata: že celý svět je Boží dílo, že byl stvořen jako dobrý, a to Božím slovem – a že má tedy smysl. Co bylo stvořeno slovem, nemůže být absurdní, a svět tedy navzdory vši složitosti a nepřehlednosti musí mít nějaký smysl.

V prvních dvou kapitolách První knihy Mojžíšovy se některé údaje jakoby opakují nebo překrývají. Jak se to dá vysvětlit?

Toho si už před několika sty léty všimli učenci, kteří zjistili, že jsou zde vlastně zprávy dvě. Až do čtvrtého verše druhé kapitoly je to jeden text, pak následuje jiný, který má poněkud odlišný charakter i jazyk. Dalo by se říci, že se spíš jedná o dva různé pohledy na stvoření, než o jeden příběh, který by v tom druhém pokračoval. Předělem je první věta čtvrtého verše druhé kapitoly: „*Toto je rodopis nebe a země, jak byly stvořeny.*“ Můžeme ji chápat jako závěr té první zprávy, anebo nadpis té druhé. V každém případě však naznačuje, že zde je předěl, šev.

Jak byste charakterizoval první zprávu, tedy první kapitolu?

Je to vznešený, velkolepý text, který to celé popisuje jakoby z dálky. Jako kdyby to všechno někdo z daleka pozoroval, měl to celé před očima a všechno to popořadě, lapidárním a velmi promyšleným způsobem seřadil. Bůh zde tvoří slovem, což je důležité, a všechno je Božího původu. Slunci, Měsíci a hvězdám se tu upírá nějaké zvláštní postavení, přijdou na řadu až čtvrtý den, jsou to jen „svítilny“, které plní svůj účel a dokonce se neuvádějí ani jménem, ačkoli i hebrejšтина pro ně samozřejmě měla zvláštní slova. To je zřejmá polemika s okolními kulturami, které v nich viděly bohy. Pátý den přijdou na řadu živočichové, kteří žijí ve vodě a ve vzduchu, a šestý den ti, kteří žijí na zemi. Tentýž den následuje ještě člověk a sedmý den Hospodin přestal pracovat.

Podívejme se na strukturu vyprávění. Je rozděleno do jednotlivých „dnů“ a každý končí refrénem. O prvním dnu se říká:

Na počátku stvořil Bůh nebe a zemi. Země byla pustá a prázdná a nad propastnou tůňí byla tma. Ale nad vodami vznášel se duch Boží. I řekl Bůh: „Buď světlo!“ A bylo světlo. Viděl, že světlo je dobré, a oddělil světlo od tmy. Světlo nazval Bůh dnem a tmu nazval nocí. Byl večer a bylo jitro, den první.

Tohle schéma se pak opakuje den za dnem. Ve druhém dni Hospodin odděluje vody pod nebesy od vod nad nebesy, pak stvoří souš, rostliny a stromy, nebeská tělesa i zvířata. Refrén pokaždé opakuje, že to bylo dobré.

Ano, to je důležité, protože tím text předem vylučuje dost častou představu, že hmotný svět vznikl střetnutím dobra a zla nebo ducha a hmoty; duch je v zajetí hmoty a člověk se má z tohoto zajetí snažit vysvobodit. Něco takového je biblí zcela cizí, svět je podle ní skrz naskrz dobrý, alespoň na začátku, tak jak vyšel z Boží ruky. Nakonec, po šestém dni se dokonce říká: „*Bůh viděl, že všechno, co učinil, je velmi dobré.*“

Nesetkáváme se zde tedy s žádným zlem ani děblem, který by harmonii Božího stvoření narušoval?

Ne, nic takového zde ještě není. To přijde až později.

Vrcholem stvoření je člověk. První kapitola o něm pojednává od 26. verše:

I řekl Bůh: „Učiňme člověka, aby byl naším obrazem podle naší podoby. Ať lidé panují nad mořskými rybami a nad nebeským ptactvem, nad zvířaty a nad celou zemí i nad každým plazem plazícím se po zemi.“ Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím, jako muže a ženu je stvořil. A Bůh jim požehnal a řekl jim: „Plodte a množte se a naplňte zemi. Podmaňte ji a panujte nad mořskými rybami, nad nebeským ptactvem, nade vším živým, co se na zemi hýbe.“ Bůh také řekl: „Hle, dal jsem vám na celé zemi každou bylinu nesoucí semena i každý strom, na němž rostou plody se semeny. To budete mít za pokrm. Veškeré zemské zvíře i všemu nebeskému ptactvu a všemu, co se plazí po zemi, v čem je živá duše, dal jsem za pokrm veškerou zelenou bylinu.“ A stalo se tak. Bůh viděl, že všechno, co učinil, je velmi dobré. Byl večer a bylo jitro, den šestý.

Celé to předchozí stvoření je příprava světa pro člověka, který přijde až nakonec. Je zde o něm řečeno, že je obrazem Božím. Není snadné si představit, co to asi mohlo znamenat, protože bible jinak výslovně odmítá, že by Hospodin měl nějakou podobu, že by ho člověk mohl uvidět. Nějaká podobnost tu ovšem je, minimálně ve schopnosti řeči, takže Bůh může k člověku mluvit a člověk mu může rozumět a odpovídat. Velmi důležité je, že člověk dostává svět jako správce. On ho neukradl a nemusí o něj s nikým bojovat, ale ani se nemusí stydět ho užívat, protože ho od Boha dostal.

Neřeší se zde problém pohlaví, člověk je zkrátka muž a žena.

Ano, to zde není žádný problém; ten také přijde až ve druhém textu.

O sedmém dnu se říká: „Tak byla dokončena nebesa i země se všemi svými zástupy.“ Co zde znamená slovo „zástupy“?

S tím si také nikdo neví pořádně rady. To slovo se vyskytuje velmi vzácně a může znamenat něco uspořádaného, třeba vojsko, které stojí v šiku. Řecký překlad (Septuaginta) zde používá slovo *kosmos*, což znamená ozdobu, okrášlení; od téhož kořene je i naše

slovo kosmetika, jako kdyby Řekům vesmír připomínal krásně nalíčenou ženu. Latinský překlad má *exercitus*, seřazené vojsko, a odtud je i české „zástupy“. Jistě je v tom představa řádu, krásného uspořádání, jako protiklad k beztvaremu chaosu.

Dostali jsme se k sedmému dni: „*Sedmého dne dokončil Bůh své dílo, které konal; sedmého dne přestal konat veškeré své dílo. A Bůh požehnal a posvětil sedmý den, neboť v něm přestal konat veškeré své stvořitelské dílo.*“

Tady je klíč k sedmidennímu týdnu. Židovský týden nevychází ze žádné astronomické teorie, ale z toho, že to tak Bůh chtěl a tak to také od začátku bylo. Spory o tom, zda stvoření trvalo sedm dní anebo zda se svět vyvíjel třeba miliardy let, jsou z biblického hlediska úplně nezajímavé. Ostatně jaképak „dny“, když Slunce bylo stvořeno až čtvrtý den? O to zde vůbec nejde. To pro člověka důležitě poselství říká, že v sobotu se nebude pracovat.

Tento text nechce tedy čtenáře informovat o tom, jak to bylo, ale k čemu to všechno je?

Jistě, to nejsou žádné zajímavosti, ale jednoduché vyjádření toho, co je člověku uloženo. Člověk je postaven doprostřed stvoření a všechno, včetně Slunce, Měsíce, hvězd mu má sloužit. Má to jen jednu podmínku: že nezapomene na svého Stvořitele a v sobotu nebude pracovat.

Druhá zpráva o stvoření začíná ve čtvrtém verši druhé kapitoly a sahá až do kapitoly třetí: „*V den, kdy Hospodin Bůh učinil zemi a nebe, nebylo na zemi ještě žádné polní křovisko ani nevzcházela žádná polní bylina, neboť Hospodin Bůh nezavlažoval zemi deštěm, a nebylo člověka, který by zemi obdělával. Jen záplava vystupovala ze země a napájela celý zemský povrch.*“

Tohle je velmi charakteristické. První text si představuje vznik souše tak, že se voda odhrne stranou a na pevnině pak už všechno vyrostе samo. To je typická představa lidí, kteří žijí na pobřeží moře nebo na ostrovech. Druhý text si naproti tomu vůbec neumí představit, že by něco mohlo růst, kdyby to nikdo nezaléval a ne-

staral se o to. Tak to vidí obyvatelé polopouště nebo suché stepi, kde něco vyroste pouze tehdy, když půdu někdo zavlažuje a obdělává.

Tohle vyprávění tedy nenavazuje na to, co se řeklo v první kapitole?

To je nové vyprávění, které se na to dívá jinak. Vypravěč se nedívá odněkud z velké dálky, nezkoumá, jak to bylo před tím, nezabývá se původem světla a hvězd. Jako kdyby se toho dění sám účastnil a všímá si pouze toho, co se člověka přímo týká.

Text pokračuje: „I vytvořil Hospodin Bůh člověka, prach ze země, a vdechl mu v chrťpí dech života. Tak se stal člověk živým tvorem. A Hospodin Bůh vysadil zahradu v Edenu na východě a postavil tam člověka, kterého vytvořil. Hospodin Bůh dal vyrůst ze země všemu stromovi žádoucím na pohled, s plody dobrými k jídlu, uprostřed zahrady pak stromu života a stromu poznání dobrého a zlého“.

Zahrada je pro vypravěče to nejkrásnější, co si člověk vůbec může představit, třeba když žije někde ve stepi nebo na kraji pouště. Zahrada – to je ráj. Proto Hospodin postaví člověka právě sem, do Edenu.

Popis zahrady je působivý: tečou zde řeky, nachází se tam vonná pryskyřice a kámen karneol. Člověk má tuto zahradu Eden obdělávat a střežit. Pak ale dostává příkaz: „A Hospodin Bůh člověku přikázal: ‚Z každého stromu zahrady smíš jíst. Ze stromu poznání dobrého a zlého však nejez. V den, kdy bys z něho pojedl, propadneš smrti.‘“

To je klíčová věta. Za prvé odhaluje smysl vyprávění: člověk se dozvídá, že něco nesmí. Zdá se mi zbytečné vymýšlet hypotézy o tom, co ten strom dobrého a zlého mohl znamenat. Je o tom i spousta literatury, ale nemyslím, že by byla moc užitečná. Důležité je vědět, že to všechno člověk dostává, ale s určitou podmínkou. Ta podmínka prostě platí a člověk se nemá co ptát, proč se to nesmí nebo jaký to má smysl. Slyší pouze jedině: „Tohle dělat nebudeš.“

Přítom dostává všechno, co může dostat, navíc v naprosté neporušenosti a kráse.

Ano.

Líčení pokračuje zprávou o stvoření ženy. „*I řekl Hospodin Bůh: ‚Není dobré, aby člověk byl sám. Učiním mu pomoc jemu rovnou.‘ Když vytvořil Hospodin Bůh ze země všechnu polní zvěř a všechno nebeské ptactvo, přivedl je k člověku, aby viděl, jak je nazve. Každý živý tvor se měl jmenovat podle toho, jak jej nazve. Člověk tedy pojmenoval všechna zvířata a nebeské ptactvo i všechnu polní zvěř. Ale pro člověka se nenašla pomoc jemu rovná.*“

Až dosud jsme slyšeli o zahradě, pak přišel člověk – to znamená muž – a teď přijdou na řadu živočichové. Na rozdíl od prvního textu člověk je stvořen dřív než zvířata a ta mu přicházejí na pomoc, kvůli němu. Člověk jim dává jména, skutečná, pravá jména, jako kdyby se tím na stvoření sám podílel. Jenže žádné z nich se k němu tak úplně nehodí, k žádnému z nich nepřilne.

A na scénu přichází žena: „*I uvedl Hospodin Bůh na člověka mrákotu, až usnul. Vzal jedno z jeho žeber a uzavřel to místo masem. A Hospodin Bůh utvořil z žebra, které vzal z člověka, ženu a přivedl ji k němu. Člověk zvolal: ‚Toto je kost z mých kostí a tělo z mého těla. Ať mužem se nazývá, vždyť z muže vzata jest.‘ Proto opustí muž svého otce i matku a přilne ke své ženě a stanou se jedním tělem. Oba dva byli nazí, člověk i jeho žena, ale nestyděli se.*“

Když tohle čtu na přednášce, studenti se smějí, že Eva je „kost z mých kostí“. Představa, že muž a žena podstatně patří k sobě, se vyskytuje i v mnoha jiných starobyklých příbězích. Nejznámější je antická báje o Androgynovi: člověk byl původně kulatý, měl čtyři nohy, čtyři ruce a měl se tak ohromně k světu, že bohové dostali strach, aby jim nepřerostl přes hlavu. Proto ho rozsekli na půl a tak vznikl muž a žena. Proto ti dva vědí, že k sobě patří, a proto se hledají, aby se zase mohli dát dohromady. Tady je to vyloženo jinak, ale i tak je jasné, že muž a žena k sobě patří, a to úplně jinak než člověk a zvíře.

Do vyprávění vstupuje další bytost: had.

Tady je asi dobré odmyslet si freudovské výklady: had vystupuje v mnoha starých mytologiích jako něco nebezpečného a záludného. Může to být tím, že had je jakýsi protiklad člověka: plazí se po zemi, kdežto člověk si zakládá na tom, že stojí zpříma. Nejspíš to ale bude tím, že hadi jsou – a hlavně bývali – nebezpeční. Opičí mláďata mají z hada hrůzu, i když ho spatří úplně poprvé. Možná jsme nějaký vrozený strach z hadů také zdědili. V některých kulturách je ale had symbolem podsvětních božstev, hlídá pod zemí skryté zlato, jak to známe z pohádek. Pak by to mohl být také jakýsi protihráč Hospodinův, protiklad nebeského Boha.

Text líčí pokušení a pád člověka. Nejdřív si oba všimli, že jsou nazí; proto si upletli zástěrky z fíkových listů.

Ano, to je vlastně jediný bezprostřední důsledek toho, co udělali. Brzy se však ukáže, že těch důsledků je víc.

„Tu uslyšeli hlas Hospodina Boha procházejícího se po zahradě za denního vánku. I ukryli se člověk a jeho žena před Hospodinem Bohem uprostřed stromů v zahradě.“ Jak se Hospodin prochází po zahradě, to si moc představit neumím.

My už jsme zvyklí na tu pozdější, sublimovanou představu, že Bůh je duch. Tenhle text je ovšem velice starý (vědci dnes soudí, že je starší než vyprávění první kapitoly) a navíc patrně převzatý z okolních kultur, kde se příběh o stromu a hadu také vyskytuje. Proto může mít tak konkrétní představu Hospodina, který se prostě v tu příjemnou dobu, kdy fouká vítr a není takové horko, prochází po zahradě.

Jako člověk.

Ano, hledá Adama a patrně ho nevidí, protože na něj volá: „*Kde jsi?*“ Všimněte si, že tu je rozdíl proti logice prvního vyprávění: kde se ten had vzal? Byl také stvořen, a je tedy dobrý? Takové otázky si náš text prostě neklade.

On odpověděl: „Uslyšel jsem v zahradě tvůj hlas a bál jsem se. A protože jsem nahý, ukryl jsem se.“ Bůh mu řekl: „Kdo ti pověděl, že jsi nahý? Nejedl jsi z toho stromu, z něhož jsem ti zakázal jíst?“ Člověk odpověděl: „Žena, kterou jsi mi dal, aby při mně stála, ta mi dala z toho stromu a já jsem jedl.“ Proto řekl Hospodin Bůh ženě: „Cos to učinila?“ Žena odpověděla: „Had mě podvedl a já jsem jedla.“

To je pěkná ukázka, jak se svou vinu vždycky snažíme shodit na někoho jiného. Muž to shodí na ženu a ta na hada. Jenomže potrestání budou všichni tři, i když každý jinak. Zajímavé je, že text chápe „pokušení“ jako hadovu snahu přemluvit ženu, aby přemýšlela o tom, co se nesmí, a zkusila si zákaz zdůvodnit. Když to zdůvodnit neumí, had jí přesvědčí, že by to měla zkusit. A právě v tom vidím hlubokou moudrost, že o určitých věcech by se nemělo moc přemýšlet. Jednou z takových věcí je přikázání: „Nezabiješ!“ Zde není na místě otázka: „Proč nemám zabít?“ Prostě: „Nezabiješ!“ a hotovo. Myslím, že takto to vidí ten biblický text a to je na něm také důležité. Ne zda se to odehrálo v zahradě nebo někde jinde, případně jaké to bylo ovoce.

Následuje prokletí a zlořečení: nejprve prokletí hada, potom zlořečení ženy a na závěr je prokleta pro člověka země: „V potu své tváře budeš jíst chléb, dokud se nenavrátiš do země, z níž jsi byl vzat. Prach jsi a v prach se navrátiš.“

Všimněte si, že ten text končí vlastně úplně opačně než ten první. V závěru první zprávy se dočítáme, jak bylo všechno velmi dobré, pak ve druhém vyprávění přijde zápletka s hadem – a na jednu je všechno špatné, proklaté.

Jenomže závěr je zde ještě jeden. Když Hospodin lidem udělal kožené suknice, řekl: „**Teď je člověk jako jeden z nás, zná dobré i zlé. Nepřipustím, aby vstáhl ruku po stromu života, jedl a byl živ na věky.“ Proto jej Hospodin Bůh vyhnal ze zahrady v Edenu, aby obdělával zemi, z níž byl vzat. Tak člověka zapudil. Východně od zahrady v Edenu usadil cheruby s míhajícími se plamenným mečem, aby střežili cestu ke stromu života.**

Podobnou myšlenku najdete třeba v Eposu o Gilgamešovi a v jiných mýtech Blízkého východu, které říkají, že člověk musí umřít proto, že mu bohové nechťeli život dát celý. Jako byli řečtí bohové žárliví na Androgyna a museli ho rozpúlít, dávají i ti východní člověku života vždycky jenom kousek, jakoby ustřiženou metráž. Biblický text naproti tomu říká, že člověk dostal úplně všechno a za svou smrtelnost si může sám; je to důsledek jeho neposlušnosti.

Tahle zpráva ale není zrovna moc příjemná a člověk se s ní nevyrovnává snadno.

Tuhle myšlenku bychom ale mohli sledovat v celé bibli. Kdykoli se Izraelcům stane něco hrozného, třeba je přepadnou nepřátelé, zničí Jeruzalém, spálí Chrám a je samotné odvrácením do zajetí, vzkáže jim Hospodin po prorokovi, že si za to mohou sami. Člověk to špatně přijímá a ptá se: „A jak za to můžeme?“ Teprve zvolna a pomalu mu pak dochází míra jeho provinění. Bible své čtenáře vychovává k poznání, že když se jim stane něco zlého, mohou si za to velmi často sami. To je velmi tvrdá škola.

Tomu ale neodpovídá kniha Jób, kde se naopak takový výklad utrpení odmítá jako falešný. Když mě tedy potká něco zlého, nemusí to být důsledek toho, co jsem provedl. Podobně v příběhu o uzdravení slepého od narození z Janova evangelia. Učedníci se Ježíše ptají, proč se ten člověk narodil slepý, zda hřešili jeho rodiče nebo on sám. Ježíš to ale odmítá a říká, že nikdo z nich; na slepém se má zjevit sláva Boží.

Ano, máte pravdu, jenomže se jedná o trochu jiné případy. Vy mluvíte o tom, kdy tuhle zásadu vůči někomu jinému aplikuje třetí osoba, když někdo někomu řekne: „Ty jsi slepý, protože jsi žil jako darebák.“ Tady jde ale o něco jiného: něco zlého se stane mně, a mně prorok říká: „Přemýšlej, jestli si za to náhodou nemůžeš sám.“ Především národní katastrofy, jako bylo asyrské nebo babylonské zajetí, proroci vyhodnocují: „To máme za to, že jsme jako Boží lid Izrael Hospodina neposlouchali.“ Neštěstí druhých lidí

tedy rozhodně nemůžeme pokládat za důkaz nějakého provinění. Ale u sebe sama by o tom měl každý vážně přemýšlet.

Pokusme se teď formulovat nějaké shrnutí: Co mají obě zprávy o stvoření společné a v čem podstatném se liší?

Obě dvě rozhodně trvají na tom, že celý svět je beze zbytku Boží dílo, že to není chaos ani zmatek, ale naopak řád, a že má hlavu a patu, nějaký smysl. Je to svět připravený pro člověka, stvořený kvůli němu. Člověku je svět svěřen, vlastně darován, ovšem s odpovědností za něj. Druhý text jde ještě o krok dál a ukazuje, jak tuhle věc člověk do jisté míry prohrál nebo promrhal. To v prvním textu není.

Oba se liší v tom, z jakého hlediska o stvoření mluví: jeden z výšky a z dálky, jako kdyby to někdo jen pozoroval, druhý z pozice účastníka, který byl při tom. Jeden chce do vyprávění zahrnout úplně všechno, co ve Vesmíru je, druhý se spokojí s obzorem zahrady. Jeden vychází ze zkušenosti obyvatel pobřeží, druhý okraje pouště. V prvním všechno dobře dopadne – tak dobře, že to už nemůže být lepší – druhý líčí katastrofu s trvalými následky, pád člověka.

Při četbě jakéhokoli starého textu by se měl člověk řídit zásadou, že ti, kdo ten text psali, rozhodně nebyli hlupáci. Pokud by si to totiž někdo myslel, nemůže nikdy ničemu rozumět – ostatně proč by pak takové texty vůbec četl? Pokud tedy vycházíme z toho, že ti lidé nebyli hloupí, je jasné, že pokud dali tyhle dvě zprávy o stvoření vedle sebe, nemohli si nevšimnout rozdílů, které mezi nimi jsou. A to, že je tam nechali a nepokusili se je sladit, je tedy nepochybně záměr. Ti lidé věděli, že o těch nejpodstatnějších skutečnostech světa a člověka se nedá mluvit jednoznačně.

Ty dva texty tedy vlastně vymezují prostor lidské svobody. Kdyby všechno bylo jednoznačně určené a nalinkované, mohli bychom se pohybovat pouze po té jedné přesně vymezené koleji. A v tom je rozdíl mezi biblickým textem a vědeckým výkladem, který by jistě musel být jednoznačný. Zde ale nejde o žádnou jednoznačnost, protože důležitá jsou zde poselství, která se týkají

člověka a jeho života. Texty neposkytují zajímavé informace o tom, jak to kdysi se světem bylo, ale říkají člověku něco podstatného o tom, jak v něm má žít.

A nevádí to, že jsou vedle sebe v bibli texty, které spolu tak úplně nelze sladit?

Jeden chasidský příběh vypráví o starém rabínovi, za kterým přijde člověk a ptá se: „Co to znamená být moudrý?“ Rabín se ho zeptá: „Máš kabát s dvěma kapsami?“ – „Mám.“ – „Vezmi kus papíru, roztrhni ho na půl a do jedné kapsy si dej lístek: „Kvůli mně byl stvořen svět.“ Na druhý napiš: „Jsem jen prach a popel.“ A být moudrý znamená vytáhnout vždycky ten správný.“ Ten rabín měl příběh o stvoření velmi dobře přečtený.

Zdánlivě to ale stojí proti sobě.

Ano, ale jen v tom vedlejším. V tom nejdůležitějším to proti sobě nestojí. Uvědomte si, že ani v té druhé zprávě není žádný druhý stvořitel, protějšek a soupeř Hospodinův. Na rozdíl od mezopotamských bájí to není žádný bůh, ale pouhý tvor, kterého Hospodin trestá. Zlo se na stvoření nepodílí, jen je pokazí.

Není zde tedy ani stopa po dualismu? Žádný zápas dobra se zlem?

Stopa tu ovšem je, třeba „dech života“, který Bůh člověku vdechl, ale není tu žádný dualismus duše – hmoty. Zlo ovšem stojí proti dobru, ale dobro má jednoznačně navrch. V tom se oba texty shodují. Každý má však jakoby jiné těžiště, jiný předmět zájmu. Ten první chce všechno shrnout – je to taková encyklopedie, kde se všechno líčí neosobně a z obrovského nadhledu; ten druhý naopak tomu všechno popisuje jakoby očima účastníka. A když se v zahradě Eden odehraje lidské drama, nevypovídá se jako kosmický příběh, ale jako velmi konkrétní příhoda dokonce s drobnými komickými detaily. Vyjde z něho také to, že mezi mužem a ženou to není tak jednoduché, jak si někteří představují.

Setkáváme se i v jiných biblických zprávách s takovýmto dvojpólovým pohledem na tutéž skutečnost?

Ano, celá řada pasáží Starého zákona se s drobnými obměnami opakuje: Pátá Mojžíšova opakuje Druhou, Samuelovy knihy a knihy Královské se opakují v knihách Paralipomenon a tak dále. Vrcholem téhle zvláštní metody jsou čtyři evangelia, která jsou všechna o tomtéž, a přitom každé trošku jiné. Když vznikal Nový zákon, navrhovali někteří učenci, aby se ze čtyř knih udělala jedna. Jenomže když to Tatian Syrský udělal, raná církev jeho spis odmítla. Už v té době byli i v křesťanské církvi lidé, kteří věděli, že takhle to musí být.

Zkuste tedy jednoduše vysvětlit, proč jsou některá biblická vyprávění podána v dvojích nebo i víceroch pohledech?

Jak napsal britský antropolog Gregory Bateson: „Vždycky je lepší vidět dvěma očima než jedním.“ Když se konstruuje most, potřebujeme vědět, že nespadne. Přírodní vědy proto zjednodušují a vytvářejí jednoznačné modely, které dovolují skutečnost ovládat a předvídat. Ale tam, kde se jedná o lidské záležitosti a vztahy, kde nechceme ovládat, nýbrž rozumět, musíme vždycky vědět, že skutečnost bude složitější než naše představy o ní. Obvykle taková, že se nedá vyjádřit jedním hlediskem, ale potřebuje jich víc. „Jejich chyba není v tom, že by neviděli pravdu, ale že nevidí i tu druhou,“ říká o tom Pascal.

Tahle okolnost tak trochu vyrazí zbraň z rukou těm, kdo by chtěli z biblických textů dělat jednoduché definice, jednoznačná pravidla pro život s poukazem, že se to tak píše v bibli. Je to jakási prevence fundamentalismu.

To je přesné. Podobně je to i se stvořením. Mnozí si i dnes myslí, že biblický text je jakási teorie o vzniku světa. Budiž, je to jejich věc, ale v tom textu jde o mnohem, mnohem vážnější a pro dobrý lidský život důležitější věci. Pokud někdo z bible vyvozuje, že stvoření trvalo sedmkrát dvacet čtyři hodin a stalo se to v tomto pořadí, zachází s Písmem velmi svévolně, protože dělá teorii,

kteřá s ním nemá moc společného. Hledá totiž v textu odpověď na otázku: „Jak to bylo?“ kdežto bibličtí pisatelé člověku říkají, jak má a nemá žít. Moderní „kreacionismus“ samozřejmě musí některé skutečnosti domýšlet a apriorně předpokládat, když chce třeba vysvětlit, co jsou ty biblické „dny“ (slunce vzniklo až čtvrtý den), jaké bylo pořadí stvoření (druhá zpráva je má jinak než první) a tak dále. Pokud si tedy nemyslíme, že bibličtí autoři byli úplní ignoranti (a to si snad soudný člověk myslet nemůže), je zřejmé, že o tohle jim nešlo.

Jak byste tedy shrnul smysl biblické zprávy o stvoření?

Myslím, že vyprávění o stvoření říká asi toto: „Dostal jsi něco neuvěřitelně krásného a Bůh ti to svěřil v té nejlepší možné podobě. Můžeš toho užívat, ale na světě budeš dobře živ, jen když budeš dodržovat určité podmínky. Poněvadž jsi je porušil, musíš umřít.“ Dále text pokračuje zaslíbením, že člověk má stále ještě naději. Musí se však naučit brát vážně, co mu Hospodin říká. Jen tak totiž bude schopen přijmout milost, kterou od něj dostává a ve víře očekává. O tom však už jsou další biblické texty.

Doteky dobra, Český rozhlas Plzeň, 13. 12. 2002

Kain a Ábel

Genesis 4

I poznal člověk svou ženu Evu a ta otěhotněla a porodila Kaina. Tu řekla: „Získala jsem muže, a tím Hospodina.“ Dále porodila jeho bratra Ábela. Ábel se stal pastýřem ovcí, ale Kain se stal zemědělcem. Po jisté době přinesl Kain Hospodinu obětní dar z plodin země. Také Ábel přinesl oběť ze svých prvorozených ovcí a z jejich tuku. I shlédl Hospodin na Ábela a na jeho obětní dar, na Kaina však a na jeho obětní dar neshlédl. Proto Kain vzplanul velikým hněvem a zesinal v tváři. I řekl Hospodin Kainovi: „Proč jsi tak vzplanul? A proč máš tak sinalou tvář? Což nepřijmu i tebe, budeš-li konat dobro? Nebudeš-li konat dobro, hřích se uvelebí ve dveřích a bude po tobě dychtit; ty však máš nad ním vládnout.“ I promluvil Kain ke svému bratru Ábelovi... Když byli na poli, povstal Kain proti svému bratru Ábelovi a zabil jej. Hospodin řekl Kainovi: „Kde je tvůj bratr Ábel?“ Odvětil: „Nevím. Cožpak jsem strážcem svého bratra?“ Hospodin pravil: „Cos to učinil! Slyš, prolitá krev tvého bratra křičí ke mně ze země. Budeš nyní proklet a vyvržen ze země, která rozevřela svá ústa, aby z tvé ruky přijala krev tvého bratra. Budeš-li obdělávat půdu, už ti nedá svou sílu. Budeš na zemi psancem a štvancem.“ Kain Hospodinu odvětil: „Můj zločin je větší, než je možno odčinit. Hle, vypudil jsi mě dnes ze země. Budu se muset skrývat před tvou tvář. Stal jsem se na zemi psancem a štvancem. Každý, kdo mě najde, bude mě moci zabít.“ Ale Hospodin řekl: „Nikoli, kdo by Kaina zabil, bude postižen sedmeronásobnou pomstou.“ A Hospodin poznamenal Kaina známením, aby jej nikdo, kdo ho najde, nezabil. Kain odešel od tváře Hospodiny a usadil se v zemi Nódu, východně od Edenu.

Přestože je příběh o první vraždě popsán v bibli velice známý, je v něm nápadně mnoho nejasných míst. Zaměříme se na jednotlivé motivy vyprávění. Především jsou zde oba bratři – Kain a Ábel. Příběh líčí jejich způsob obživy, jejich zaměstnání je tedy důležité?

Ano, je velmi důležité, protože informace o tom, že jeden je pastevec a druhý zemědělec, nevypovídá jen o způsobu získávání obživy, ale také o odlišném životním stylu. Rolníci a pastevci navíc těžko mohou žít vedle sebe, protože mají odlišné zájmy. Na Blíz-

kém východě žili pastevci někde na okraji pouště, kde se nedá pěstovat obilí, kdežto rolníci na úrodné půdě u vody. Kde se obě území setkávala, docházelo ke konfliktům, protože ovce třeba někde sežraly osení a bylo zle. Majetkem pastevců byla stáda, byli to lidé pohybliví a drsní a měli sklon k násilnostem. Zemědělci oproti nim byli usedlí, měli svůj nemovitý majetek a jejich život byl určen cyklem zemědělského roku.

Pastevec a zemědělec představují tedy s jistou nadsázkou různé typy člověka. To zde po mém soudu hraje velkou roli. Pro bibli je charakteristická preference pastýřů, přestože v době, kdy se bible dávala dohromady, žil už Izrael dávno usedlým životem. Pastýři však bývají v biblických vyprávěních jakoby ti lepší, ačkoli žili mnohem jednodušším, chudším způsobem. Snad to souviselo s tím, že u pastýřů byla silnější rodová sounáležitost, kdežto zemědělci žili ve svých usedlostech jakoby víc pro sebe.

Nehrálo zde roli i to, že zemědělci, kteří hodně záviseli na počasí, spíš podléhali závislosti na různých vegetativních božstvech? Pak by preference pastevců byla skrytá polemika s pohanskými kulty.

To není vyloučeno, ale pastevci měli právě tak mnoho různých božstev a pověr jako zemědělci. Na počasí a dešti byli pastevci závislí možná ještě víc, protože byli se svými stády vytlačeni na okraj úrodných území, kde to za sucha měli opravdu těžké. Zemědělství navíc dokáže vytvářet obilné přebytky, které se nekazí, dají se hromadit a vytvářejí základ bohatství. Něco takového u pastevců není možné, protože jejich jediným bohatstvím jsou stáda a stany.

A mrazáky tenkrát nebyly...

Přesně tak. Život pastevců se od života zemědělců hodně lišil: oni se možná tolik nenadřeli, zato však žili v drsnějších podmínkách, kočovali a museli čelit přírodě i divoké zvěři. Možná že biblická preference pastevců souvisí také s tím, že to byli vlastně chudí lidé. Tím, že byli víc odkázáni na přízeň okolností, brali všechno, z čeho žili, jako dar, kdežto zemědělci mohli mít pocit, že si svou úrodu vypěstovali sami. Ostatně poslední archeologické

výzkumy v Izraeli naznačují, že první Izraelci žili v horách a teprve když se bohaté kultury v nížině rozpadly, začali osidlovat i úrodnější části země Izrael.

Zajímavé je, jak v knize Genesis příběh o stvoření bez jakéhokoliv přechodu přechází k líčení života v poměrně organizované společnosti, specializované na pastevce a zemědělce, přičemž pisatelé nebo editoři vůbec nepociťují potřebu to nějak vysvětlovat.

Vyprávění bible známe z biblických dějepprav jako souvislou historii, velkou část bible však tvoří prostě sebrané příběhy, které ovšem vždycky obsahují nějaké důležité sdělení. A jelikož je tento příběh umístěn na začátek bible, hned za zprávy o stvoření a o pádu člověka, považovali ho bibličtí redaktoři asi za zvlášť významný. A křesťan, který uznává božskou inspiraci biblického textu, má teď povinnost si s ním lámat hlavu.

Ve vyprávění zaujímá důležité místo motiv oběti. Co je oběť?

To je ve všech lidských kulturách samozřejmá věc. Vyjadřuje základní, řekněme protonáboženský postoj člověka, který ví, že žije z darovaného a že je závislý na prostředí, ve kterém se nachází. Když se někomu narodí spousta ovcí, není to jeho zásluha – prostě buď se to povede, nebo ne. Stejně je to s úrodou – ta buď je, nebo není a člověk s tím nic nezmůže, i kdyby se postavil na hlavu. Tohle vědomí závislosti vyjadřují všechny kultury právě obětí. Oběti se nejčastěji pálí, protože v ohni zmizí, ztratí se a vystupují vzhůru. Obětující může mít všelijaké představy o tom, komu vlastně obětuje; to je v různých kulturách různé. Shodně se však všude obětují kulturní plodiny a dobytek. Nikdy ne třeba divoká zvířata nebo houby nebo žaludy, ale vždycky něco, co člověk pěstuje nebo chová. Vedle obilí, mouky a chleba to bývá maso a tuk ovcí či jiných dobytčat. Často se spálí pouze tuk jako to nejlepší ze zvířete a maso se sní při obětní hostině. Oběť je tedy velmi elementární lidský výraz závislosti a poděkování, které je jakýmsi podloží každého náboženství.

V naší společnosti se takové myšlení úplně ztratilo a v moderních kulturách není po oběti ani stopy.

Tak to v městských kulturách bývá. Ve městě by se obětní obřady jednak těžko konaly, ale hlavně není co obětovat. Těžko si představit, že byste pálil knížky nebo boty nebo něco takového; to se nehodí. Městský člověk jako nezemědělec nemá také tu bezprostřední zkušenost darovaného živobytí.

Při četbě Eposu o Gilgamešovi může čtenáře napadnout ještě jeden možný výklad oběti: je to něco, co božstva jakoby udržuje při životě. Když byla země zničena potopou, bohové byli zoufalí z toho, že jim nikdo nepřináší oběti.

To určitě platí pro zemřelé předky, které jejich potomci skutečně musí živit. Lidé si někde také představovali, že se bohové, jak dávají vzrůst obilí a plodivost dobytku, jaksí vysílí a potřebují část vrátit zpět v obětech. Na tom něco je, ale možná, že je to jen trochu zlomyslný výklad oběti. Myslím, že podstatný je zde ten pocit vděčnosti a závislosti, který dává člověk obětí najevo.

Hospodin shlédl na Ábela a na jeho obětní dar, kdežto na Kaina a na jeho obětní dar ne. Dá se říci, proč je Hospodin takto strannický?

Jak jsem naznačil, pro biblického vypravěče vede pastevec lepší způsob života, přestože velká většina Izraelců se živila zemědělstvím. S preferencí pastevců se setkáme ještě v evangeliích, nejen v Betlémě, ale kupodivu ani apoštolové nebyli zemědělci, nýbrž rybáři. Nejspíš to souvisí s tím, že zemědělec může zbohatnout, mít zásoby ve stodole a představovat si, že má život zajištěn, jak to známe z Lukášova evangelia. Rybáři žádné zásoby nemají. Snad proto na Kainovu oběť Hospodin neshlédl, čili ji nepřijal. Pamatuji si z dětství obrázek, kde Ábelovi kouř z obětní hranice stoupá rovně k nebi, kdežto Kainovi se válí po zemi. Nějak tak si to můžeme představit.

Hospodin říká Kainovi: „Proč jsi tak vzplanul? Což nepřijmu i tebe, budeš-li konat dobro?“ Tady jde o něco víc než jen o způsob obživy.

Hospodin dává Kainovi najevo, že přijetí oběti není nic samozřejmého. Nestačí přece zapálit stoh a myslet si, že je vyhráno. Hospodin si vybere podle toho, kdo a s jakým motivem obět přináší.

V souvislosti s tím se objevuje další důležitý pojem: hřích. Bůh Kainovi říká: „Nebudeš-li konat dobro, hřích se uvelebí ve dveřích a bude po tobě dychtit. Ty však máš nad ním vládnout.“

Zde se už podruhé připomíná, že Hospodin rozlišuje mezi dobrým a špatným; poprvé to bylo v zahradě Eden. Možná se tu dokonce předjímá, co říká Hospodin Izraeli u Izajáše, že víc než o oběti stojí o to, aby lidé dělali dobro. Když ho nekonají, hřích se uvelebí u jejich dveří. Nestačí jen tak žít a myslet si, že je všechno v pořádku. Člověk je špatný už tím, když nedělá dobré.

Zabití Ábela se vykládá různě. Jeden výklad říká, že to byla lidská oběť, že Kain chtěl Ábelovou krví uctít nějaké to vegetativní božstvo, aby dávalo lepší úrodu. Podle jiných Kain zabil ze zlosti, že jeho oběť nebyla přijata. Jak se na zabití Ábela díváte vy?

Příběh o vraždě bratra má paralely v různých kulturách. Táhne se tisíciletími a je všem lidem společný. V biblickém textu není žádná zmínka o tom, že by se jednalo o kultické zabití. Myslím, že je správné držet se textu tak, jak ho bibliční redaktoři převzali a jak si ho přizpůsobili. Tím se dostáváme k jedné nejasné, možná zkomolené větě, která samotné vraždě předchází: „Promluvil Kain ke svému bratru...“ Co mu však řekl, to v textu není. Možná zde něco chybí, kdož ví? Hned po tomto rozhovoru však Kain Ábela na poli zabil. Před tím s ním ale hovořil, takže mezi nimi byl alespoň náznak nějakého vztahu.

Když se však po vraždě Hospodin Kaina ptá, kde je Ábel, Kain tento vztah popře: „Nevím. Cožpak jsem strážcem svého bratra?“ To však člověk podle bible říct nesmí: každý totiž strážcem svého bratra je a i Kain jím být měl. Tahle Boží otázka se ovšem netýká jen Kaina, ale i každého z nás. Zvláště v moderní společnosti má přeci člověk sklon každou chvíli říci: „Co je mi po něm?“ Pak si

vždycky vzpomenu na Kaina a Ábela a říkám si: „Pozor, tohle Hospodin velmi nerad slyší.“

Takže to je vážné varování nejen před zlobou, ale i lhovostí.

Člověk si řekne pětkrát za den: „Co je mi po něm?“ Vidíte bezdomovce a řeknete si: „Copak já jsem strážcem svého bratra?“ Ale v Božích očích jím určitě jsem.

Kain si svou vinu uvědomil; nešlo zde tedy o nějaké nahodilé zabití, kdy člověk netuší, co učinil. On dobře ví, že spáchal něco zlého.

Nepochybně. Taky to hned zatluoká. Že vražda je něco hrozného, to vědí všechny společnosti, i když se tím často neřídí.

Kain slyší ortel: je Hospodinem proklet. Co znamená v biblické řeči tento termín?

Prokletí technicky znamená vyhnání, vyloučení ze společnosti. S prokletým nesmí nikdo mít nic společného, nesmí s ním promluvit, stýkat se s ním. Člověk, který něco hrozného provedl, se ve velmi starých společnostech většinou netrestal smrtí (a o nějakém vězení nemůže být řeč), ale vyhnáním z kmene. V poměrech dávných archaických společností to zpravidla smrt znamenalo, protože člověk sám přežít nemohl. Ještě dlouho do historické doby se proto trest vyhnání rovnal trestu smrti. Kdesi v Africe jednomu etnologovi řekli: „Vyženeme ho do lesa, les ho zabije.“ To je kletba.

V bibli, pro niž život člověka nemusí končit smrtí, je to ještě o něco horší, protože prokletého nevyhnali lidé, ale sám Hospodin. Kletba tedy neskončí ani smrtí.

Další text připomíná vyhnání ze zahrady Eden: „Budeš nyní proklet a vyvržen ze země, která rozevřela svá ústa, aby z tvé ruky přijala krev tvého bratra. Budeš-li obdělávat půdu, už ti nedá svou sílu. Budeš na zemi psancem a štvancem.“ Adam při vyhnání z ráje slyšel slova: „*Kvůli tobě nechť je země prokleta, po celý svůj život z ní budeš jíst v trápení, vydá ti jenom trní a hloží a budeš jíst polní byliny. V potu své*